

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNDEKİ YAZMA NÜSHALARI ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Doç. Dr. İsmail YAKIT
I.Ü. Edebiyat Fakültesi
Felsefe Böl. Türk-İslam
Düşüncesi Tarihi Öğr. Üyesi
Beyazıt / İSTANBUL

XV. Asrın ünlü simalarından Fatih'in hocası Akşemseddin'in günümüze kadar in-
tikal eden eserleri, kütüphanelerimizin raflarında tozlarının alınacağı günleri sabırsızlıkla
beklemektedir. Akşemseddin'in klasik Osmanlı kaynaklarında belirtilen eserlerinin he-
men hemen tamamı günümüze kadar gelmiştir. Bu fikirin aksini savunanları yanıltan en
önemli husus, kütüphanelerimizin kataloglarının yanlış eser isimleriyle tasnif edilmesi-
dir. Bu husus oldukça komplike bir durum arzeder. Bir müellifin eseri bir başkasının
üzerinde kayıtlı gözüktür. Bazan eserlerin bir kaç adı olur . Bunlar ayrı eserlermiş gibi
gösterilir. Bazan eseri tam okuyup anlamayanlar, vehim ve zanla esere bir isim vermeğe
kalkarlar ve bu verilen isim kataloglara geçer ve araştırmacıları şaşırır. vs. vs.. Bu saydığımız
kargaşa ve kaostan Akşemseddin'in eserleri de tasnif ve kataloglama esnasında yete-
rince nasiblerini almışlardır. Bunları ayıklamak ve Akşemseddin'in gerçek eserlerini ger-
çek adlarıyla ortaya çıkarmak için yoğun bir çalışmaya girdik. İmkanların el verdiği öl-
çüde doğruyu tesbite çalıştık. Herşeye rağmen kusurlarımız elbette olacaktır. Dileğim
Akşemseddin'in eserleri üzerinde çalışanlar kusursuz olarak eserleri tesbit edip dilimize
kazandırırlar.

Gerçi Akşemseddin'in bazı eserleri dilimize kazandırılmıştır. Mesalâ Ali İhsan
Yurd, **Fatih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri** adlı çalışmasında Akşemsed-
din'in "Risâletü'n-Nuriye" ve "Makâmât-ı Evliyâ" adlı eserlerinin, Enisî'nin Menâkıb-
nâmesi'yle beraber yeni harflerle neşretmiştir (İst.1972). Ayrıca Ankara Millî Kütüphan-
ne'de Fahri Bölge, 442 de kayıtlı bulunan yazma mecmuanın içinde Akşemseddin'e ait
38 şiir Prof. K. Eraslan tarafından neşredilmiştir (Belleten 1984, TT, Ankara, 1987). Ak-
şemseddin üzerine yapılan Türkçe çalışmalar daha ziyade bu iki neşir üzerinden ya-
pılmaktadır. Dileğimiz arapça yazma eserlerinin de okunmasıdır.

Şimdi, bize Akşemseddin'e ait olduğu kanaati hakim olmuş eserlerin nüshaları ile ona izafe edilen nüsha ve varakların incelemesini takdim edelim.

I- Risâletu'n-Nuriyye : Akşemseddin'in ilk yazdığı eserlerdendir. Bu eseri üç yıl içinde tamamladığı, Bayramiliğe yöneltilen tenkitlere cevap olarak yazdığı, tasavvufu ve bütünüyle sufilere müdafaa ettiği bir eserdir. Şeyhi Hacı Bayram Veli'nin vefatından 8-9 yıl sonra tamamladığı bir eserdir. Kendi ifâdesi olan "...gördüm mescidde mu'tekif olduğum halde sept (cumartesi) gününün sabahı önünde Şaban ayınının 25. gün ve tarih-i Hicretin 838 inde şöyle gördüm..." şeklindeki beyânına bakılırsa eseri yazmaya 27 Mart 1435 de başlamıştır. 841 de bitirdiği dikkate alırsa 1437-8 İstanbul'un fetihinden 15-16 sene önce yazdığı bir eser olduğu göze çarpar. Şu halde bu eseri tamamladığında yaşı yaklaşık 48-9 dur. Bu eserin eksik bir tercümesi Bolu'lu Himmet Efendi tarafından yapılmıştır. (Bak. Risâle-i Himmet Efendi, Hacı MahmutEf. (Süleymaniye, 2863). Tam tercümesi Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali tarafından yapılmıştır. Yazma nüshaları şu kütüphanelerde dir.

Hacı Mahmut Efendi (Süleymaniye), 2408, 160 vr. 11 str. 206 x 145, 137 x 87mm. nesih,

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, AY, 2799, Nesih, 15 str. 235x 150, 66 vr. (856)?

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, AY, 4786, 235x170, 15str. 58 sh. ser levha, cedveller mavi, 30 vr. ?

II- Def'u'l-Metâ'ini's-Sufiyye (Hallü Müşkilât) Akşemseddin'in en önemli eserlerinden biridir. Meşhur mutasavvıflardan Muhyiddin Ibnu'l-Arabî'ye yapılan ithamlar, saldırılar ve onu tekfir etmeler ves. gibi konuları teker teker ele alıp, cevaplar verdiği, Ibnu'l-Arabî ve tasavvufu savunduğu bir eserdir. Zaten eserin adının Türkçesi de :Sufilere yapılan saldırı ve ithamların defedilmesi anlamındadır. Bir diğer adı da "Hallü Müşkilât" dır. Tasavvuf problemlerinin çözümü manasına gelir. Bu eser bu iki isimle kaynaklarda geçer. Ancak kütüphanelerimizdeki diğer yazma eserlerinden bazılarına rastgele bu isim verilmiştir. Doğrusu, bizim burada vermiş olduğumuz bilgidir. Akşemseddin bu eserinin önsözünde eseri yazmasındaki gayeyi şu şekilde açıklamaktadır: "Şemseddin zamanımızda duyduğumuz en şaşılacak şeylerden bir, Ehl-i Hakk'ın (Hakk yolunun büyükyolcularından olan) büyüklerinden olan Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin Ibnu'l Arabî ve diğer suflerin küfürle ve ilhadla itham olunmasıdır..." (1 b). Akşemseddin'in ayrıca tasavvufu bu eserinde müdafaa ettiğine dair bazı açıklamalarına da rastalmaktayız. Özellikle : "Ey Allah yolundaki kardeşim! Evliya'nın kelamına kulak ver ve üzerinde iyi düşün.."

İstanbul kütüphanelerinde en fazla nüshası bulunana eseri budur. Şimdi bunları sırasıyla tanıtalım:

Ayasofya (Süleymaniye), 4092/2, vr. (84 b- 148 a), 13 str. nesih, meşin cilt.

Carullah (Süleymaniye), 279/2, vr. (41 b-65 b), 21str. ta'lik, Müstensih: Sa'd b. Ahmed el-Rumî, İstinsah yeri: Tebriz.

Şehit Ali Paşa (Süleymaniye), 2720/7, 209x154 78mm. vr.(90b-137b), 15str, nesir, abdülkadir b.Ahmed el-Hatib bi Göynük, 971 H

Şehit Ali Paşa(Süleymaniye), 1195, vr. (1 b-20 b), 205x149, 155x105mm. 25str. ta'lik. Kemal b. İbrahim, 14 Şevvâl 1021 H.(8 Aralık 1612).

Esat Efendi (Süleymaniye) , 149, vr.(1 b-43 b), 15 str. 198x148, 148x109mm. Nesih, mukavva cilt.

Pertev Paya (Süleymaniye), 260/1, (1 b-27 b), 209x140, 145x75, 23 str. ta4lik, aharlı kağıt, Kırmızı meşin cilt yaldızlı. Hüseyin b. Muhammed el-Huseyini, 986 H/1578 M. Müstenisih, istinsahları müesliff nüshasından yaptığını söylemektedir. Zaten Akşemseddin'in eserlerinin en güvenilir nüshaları toplu bir mecmua halinde diyebileceğimiz bu Pertev Paşa nüshasıdır. Burada aşağıda isimleri ve kayıtları bulunan cem'an dört eseri mecmu'halededir. Müstensih nüshanın kenarlarına gerek yaşadığı dönemle ilgili olsun ve gerekse kendi ceddi ve sülalesiyle ilgili olsun bir çok ek bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Buradaki kayıtlara göre kendi doğum tarihi: "Hayrun'nas" terkininin verdiği tarihtir. 22 cemaziyelevvel 952 H. (1. Ağustos. 1545 C. tesi M.) Şu halde müstesih bu eseri 33 yaşında iken istinsah etmiştir. Yazmanın içinde Timur'un Gazi Süleyman Paşa Camii'ni yakırdığı... bilâhere Akşamseddin'in ricasıyla Fatih tarafından restore ettirildiği (849/1445), ayrıca 10 Safer 976/7 Ağustos 1568 de çok yağmur yağdığı ve derenin taşarak Gazi Süleyman Paşa Camii'nin minberine kadar su bastığı vs. vs. mevcuttur. Yine kenarlarında pek çok kişinin vefat tarihi ile bazı hadisi şeriflerle kelam-ı kibarlar ve fıkralar yer almaktadır.

Nuru Osmaniye, 1992/11 - 2406, 250x117, 197x119 mm. vr. (101 b119 a), 25 str. Nesih, Üzeri yeşil bez kaplı, miklaplı, şirazeli. Katoloğunda yanlışlıkla Risâletu'u-Nuriyye olark tasnif etmişler.

Âli Emiri (Millet Kütp.), Arabî, 1113, 185x140, 150x113 mm. 33 vr. 19 str. Ta'lik, Saferşah b. İsâ Bâfi, el-İmam Eyüp, 29 Şaban, 859H. (14 Ağustos 1455). Katologlarda yanlışlıkla "Risâletu'un-Nur" şeklinde kayda alınmış.

Akşemseddin bu esirini 856 H/ 1452 M de kaleme aldığını kendisi belirlemektedir. Yani İstanbul'un fethinden bir sene evvel yazılmış bir eserdir. Âli Emiri'deki bu nüsha ise, fetihden iki sene sonra istinsah edilmiştir. Müellif nüshasından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Akşemseddin bu nüshanın istinsah edildiği tarihte hayattadır. Âli Emri (millet Kütp), Arabî, 1114, 200x 145 mm. 43 vr. 21 str. ta'lik. Muhammet Kâmil b. Mustafa, 10. Ramazan 1302 H. (24 Haziran 1885) Müstensih ve katoloğa göre eserin adı "Risâletün-Nuriya"dır ve yanlışdır. Bu nüshanın sonunda Şeyhülislam Kemal Paşa-zâde'nin Muhyiddin İbnu'l-Arabî ile ilgili bir fetvası vardır.

III Risâle fi Kavli'l-Müteşeyyihi't-Tâ'in Ibn Fahreddin: Şeyhlik taslayan Ibn Fahreddin'in; saldırgan sözleri hakkında yazılmış olan bu risâle bazı kaynaklarda ve kayıtlarda "Telhisu Def'il-Metâ'in" şeklinde geçmektedir.

Yukarıda adı geçen "Def'ul-Metâ'in..." adlı eserin bir özeti mesâbesinde kabul edilmektedir. Ayrı bir risâle halinde bulunduğundan burada bahsetmek gerekmektedir. Bulduğu kütüphaneler:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260/2, vr. (28 b-30 b)

Âli Emiri (Millet Kütüp.), Arabî 4318/13, 155x107, 96x56 mm. vr. 144-152, 13 str. ta'lik

IV- Risâle-i Zikrullah : Allah'la zikretmenin âdâbı ve fâziletleri hakkında yazılmış bir risâledir. Arapça olan bu risâlenin yazma nüshaları şu kütüphanelerde.

Pertev Paşa (Süleymaniye) 260, (38 b-42 b)

Âli Emiri (Millet küp. Arabî 4318/12, 155x107, 96x56 mm. vr.(130 a- 143 b), 13 str. ta'lik. Buradaki kayda göre adı: "Risâle fi'z-Zikr ve adâbiha ve afdâlihâ"dır.

V- Risâletü Şerhi Akvâli Hacı Bayram Veli: Mürşidi Hacı Bayram Veli'nin tasavvuf ve hikmete ait sözlerinin açıklaması olan bu risâlenin gerek yazmalardaki kayıtlar ve gerekse kaynaklarda yer alması hesabiyle olsun ve gerekse muhteva üslup özelliği açısından olsun eser Akşemseddin'indir. Kütüphanelerde "Hall-i Müşkilat" adı altında kayıtlı olsa da bu isim yanlıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi, Hall-i Müşkilat", "Def'ul-Metâ'in..."in öteki adıdır. Yoksa Hacı Bayram'ın sözlerinin şerhinin adı değildir. Akşemseddin bu eserin girişinde Hacı Bayram Veli'nin bazı sözlerine karşı bir takım kimselerin ta'an ve tesni'de bulunmaları üzerine bazı açıklamalarda bulunmak gerektiğini duyduğundan bahsetmektedir. Bu eserde Hacı Bayram Veli'ye "Hacı Paşa" demektir. Hacı Bayram Veli'nin mutasavvıflar arasındaki yaygın lakablarından biri de Hacı Paşa'dır. Yoksa bunu, Osmanlı Mantık ve Tıp âlimlerinden Şeyh Ekmeleddin'in talebesi, Mollâ Fenârî ve şair Ahmedînin çağdaşı Hacı Paşa ile karıştırmamalıdır. Yazma nüshaları şu Kütüphanelerde:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260/3, vr. (31 a- 35 b)

Âli Emiri (Millet Kütüp.), Arabî, 4318/14, 155x107, 96x56 mm.vr. (152-166), 13 str. Ta'lik

VI- Risaletü'd-Du'â: Dua risâlesi adı altında bulunan bu risâlenin aynı zamanda bir icâzet-nâme olduğu görülmüştür. Bir şeyhlik icâzeti olan bu icâzet-nâmenin "İcâzetü's-Sadriyye" olduğu sonundaki kayıttan anlaşılmaktadır. İcâzeti veren zât: Sadru'l-Horasânî eş-Şihâbî lakâbıyla ma'ruf Şeyh Muhammed İbnu'l-Hüseyn'dir. İcâzet tarihi 28 Zilkade 849 H. Cum'a'dır(25 Şubat 1446 M.). Arapça olan bu icâzetin yazma nüshasının bulunduğu kütüphane:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260, vr. 48 b- 53 b)

VII- Makât-ı Evliyâ : Türkçe kaleme alınmış olan bu eserin Akşemseddin'e aidiyeti hususunda kaynaklardan bir şey bulmak oldukça güçtür. Ancak Akşemseddin'in menkabelerini derleyen Hüseynin Enisî'nin beyanına göre Akşemseddin'in böyle bir eseri mevcuttur. Zaten eserde motife edilen fikirler ile Akşemseddin'in mensup olduğu tasavvufî ekol dikkate alınırca, ayrıca üslûp ve muhteva açısından bakıldığında eserin Akşemseddin'e aidiyeti ortaya çıkar. Eserin İstanbul Kütüphanelerindeki yazma nüshaları şunlardır.

Nuru Osmaniye 1819/2229, 119x145, 140x80 mm. 30 vr. str. 8, ta'lik, Başlığı mor zemin üzere tezyinatlı ve tehzibli, sahife cedvelleri tehzibli. İçi dışı meşin, yaldızlı salbek şemse ve köşebentli, cedvelli, şirazeli. Eser 18 bab'a taksim edilmiş her bab bir makama tahsis edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi,TY. 816, 808, 6370 numaralarda kayıtlıdır. Bu nüshalarda 17 bâb üzere tasnif edildiği görülmektedir.

VIII- Risâletun fi't-Tıb (= Maddetü'l-Hayat), Hemen hemen her kaynakta Akşemseddin'in tıbla mesgüliyetinden bahsedilmektedir. Tasavvuf sahasında olduğu gibi, tıb sahasında da menkabeleri vardır. Kaynaklar onun tıb hakkında bir risalesi olduğunu ve hattâ "Maddetü'l-Hayat" isimli bir tıp eserinin bulunduğunu kaydediyorlar. Bu iki isimdeki yazma nüshasını gördüğümüz eserin kayıtlı olmadığını müşahade ettim. Şimdilik 3 nüshasını gördüğümüz eserin kayıtlı bulunduğu kütüphaneler şunlardır.

Nuru Osmaniye, 2979/2 -3489, 209x155, 130x70 mm. vr. (142b-160a 17 str. nesih, sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı, meklepli, şirazeli, sonunda ilahisi var. Nüshanın katalogdaki ve üzerindeki adı: Risaletun fi't-Tıp'dır.

Ali Emiri, Tıp, 162, 215x160, 140x90, 23 str.52 vr. Derkenarı kırmızı mürekkepli, çıkmalı haşiyli, başlıklar kırmızı, nesih Nüshanın adı Maddetü'l-Hayat olarak kaydedilmiş.

Ali Emiri (Millet Kütph.),Tıp, 297, 201x140, 150x105 mm. 17 str. Başlık kırmızı, 84 vr. nesih, kataloga ve üzerine yanlışlıkla Mâidetü'l-Hayat yazılmıştır.

IX- Mektupları : Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı ve tarih bakımından önemli birer vesika addedebileceğimiz iki mektup, bir kaç defa yeni harflerle neşredilmiştir. (Bkz. Yurd(A.İ.), A.g.e., s. LVIII, dip. not. 32)

Mektupların yazma nüshası için Bkz.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 5584

X- Nasihatnâme-i Akşemseddin : Mesnevî tarzında yazılmış 46 beyitten müteşekkil olan bu nasihatnâmenin yazma bir nüshasını bir mecmua içinde bulduk. Kataloğunda oğlu Hamdi Çelebi kaydı vardır. Muhtemeldir ki, Akşemseddin'in nasihatlarını şair oğlu mesnevî tarzında kaleme almış olabilir. Akşemseddin'in kendisi de mesnevî tarzında söylemiş de olabilir. Her halûkârda nasihatlerin Akşemseddin'e ait olma ihtimali fazladır. Yazma nüshası için Bkz.

Mihrişah Sultan (Süleymaniye), 443, vr(18b-19a), 210x150, 140x90 mm. 19 str. nesih, meşin cilt Türekçe

XI- Kimyâ-ı Sa'âdet Tercümesi : Kaynaklarda belirtmeyen ancak bir tek yazmada Akşemseddin'e izafe edilen Gazzâfî'nin kimyayı- Sa'âdet adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Bu tercümenin Akşemseddin'e ait olduğu şüphelidir. Çünkü, Akşemseddin'den bahseden kaynakların hiçbirinde böyle bir tercümesinin mevcudiyetinden bahsedilmemektedir. Ayrıca yazma nüshanın baş tarafına değişik bir hat ve mürekkeple "Ak-

şemseddin" yazılmıştır. Türkçe yazma olan bu eser, her ne kadar 15-16. asır dil özelliklerini taşısa da Akşemseddin'e ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Eserin kenarında Neseî'nin "Maksadu'l-Aksâ" adlı eseri vardır. Eserin bulunduğu kütüphane : **İstanbul Üniversite Kütüphanesi, TY, 4015, vr. (1 b- 58 b), 17 str. Nesih (herekesiz).** İstinsah tarihi : Rebiu'l-Evvel 1036 H. (Kasım- Aralık 1626).